

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ FAUNA У МАЛІЙ ПРОЗІ ЙОЗЕФА РОТА

У статті виокремлено лексеми-активізатори концепту FAUNA в оповіданнях і новелах Й. Рота, визначено частотність їхнього вживання й розглянуто багаторівневу структурну організацію досліджуваного концепту. Звернено увагу на багатофункціональність використання компонентів концепту FAUNA, зокрема при конструюванні стилістичних засобів (метафор і порівнянь)

Впродовж віків не викликає сумнівів той факт, що художній твір виступає виразником системи знань автора про об'єкти реальності, тобто індивідуальної картини світу письменника. Проте, крім загальнолюдських знань, ця система охоплює й авторські суб'єктивні уявлення [1: 230]. Індивідуальне світосприйняття письменника есплікується за допомогою його мовної картини світу, яка в свою чергу представляє собою підсистему концептуальної картини світу. Відтак, художній текст репрезентує індивідуальний варіант концептуалізації дійсності, яка відбувається в концептах. Спираючись на дефініції поняття "концепт", які запропонували відомі когнітивісти (М. Шварц, В. Маслова, З. Попова, І. Стернін та ін.) і лінгвокультурологи (В. Карасик, Ю. Степанов, В. Кононенко та ін.), ми розуміємо під цим терміном ментальний конструкт, який концентрує культурно детерміновані знання про певний фрагмент об'єктивного світу, виникає у свідомості і почасти набуває вербального втілення в мовних одиницях. Саме концепти трактуються як точка відліку при концептуальному аналізі художнього твору, мета якого полягає у встановленні засобів їхньої об'єктивації в тексті [2: 4]. Вивчення актуалізованих у художньому тексті концептів дає змогу краще зрозуміти ментальну сферу письменника, реконструювати його індивідуально-мовну картину світу, яка в свою чергу віддзеркалює національну картину світу, оскільки митець – носій певної лінгвоментальності, певних етнокультурних установок і світоглядних орієнтирів.

Звернувши увагу на дані про частотність функціонування конститuentів концепту NATUR у романі "Марш Радецького" Й. Рота, поданими у статті Н. Дашко, ми помітили, що серед складників мікроконцепту ERDE та мікроконцепту LUFT найбільшої вербалізації в кількісному й якісному плані зазнає FAUNA (24 лексеми-активізатори – 132 слововживання), що, на нашу думку, зумовлено специфікою авторського світовідчуття та художніми інтенціями письменника [3: 37]. FAUNA як найбільш репрезентований компонент концепту NATUR не піддається детальному концептуальному аналізу з метою виявлення його традиційних і суб'єктивних ознак, опису його структурної організації, функцій і джерел формування. Дослідження цього концептуального образу, на наш погляд, сприятиме більш повному висвітленню змісту концепту NATUR у творах Й. Рота, розкриттю істинного ставлення письменника до оточуючої дійсності, його індивідуального світосприйняття та визначенню особливостей його мовної картини світу. **Матеріалом нашої розвідки** слугують художні твори малого жанру Й. Рота, в яких концепт FAUNA отримав яскраву лексичну репрезентацію. **Актуальність роботи** зумовлюється зростанням інтересу до художньої і публіцистичної спадщини митця і фрагментарним характером досліджень мовних особливостей його творів (Г.-Ю. Бьонінг – стилістичні особливості роману "Марш Радецького", М. Ловські – стилістичні фігури повтору і стилістичні фігури, виражені прикметниковими словосполученнями, в романі "Йов", Н. Дашко – концепт ПРИРОДА у художніх творах, Н. Буйницька – концепт ЧАС і ЛЮДИНА у публіцистиці, Н. Тимошук – фразеопростір романів). Мета дослідження полягає у визначенні лексем-вербалізаторів концепту FAUNA й частотності їхнього вживання у новелах і оповіданнях Й. Рота, аналізі його багаторівневої структури та виділенні функцій, які виконують конститuentи даного концепту у малій прозі автора.

Однією з основних ознак концепту вважається його структурованість (І. Ю. Онищук, І. І. Рогальська, Г. П. Пасічник, Н. Т. Дашко, О. А. Пустовалова). Дослідники одностайні в тому, що кожен концепт складається з ядра, приядрової зони або напівпериферії та периферії. Проте різняться думки в тому, що кожен відносить до того чи іншого структурного елементу концепту. За І. Ю. Онищук, ядро концепту утворюють головні відмінні ознаки, які відомі всім носіям певної лінгвокультури, напівпериферію – неключові ознаки, які проте мають важливе значення, периферію – індивідуальні характеристики. До ядра концепту, як правило, зараховують денотативне значення, характеристики об'єкта за дією та властиві йому функції [4: 7-9]. О. А. Пустовалова дефініює ядро концепту як ключові елементи з найбільшою частотністю вживання в тексті, приядрову зону – як компоненти з середньою частотою функціонування, а периферію – як неядерні конститuentи з найменшою активізацією [5: 25]. Вслід за Г. П. Пасічник, ядро концепту трактуємо як основні смислові одиниці, зафіксовані в словниках, що формують приядрову зону [6: 8]. Саме в ядрі міститься найважливіша інформація про концепт. На основі аналізу словникових дефініцій лексеми Fauna виокремлюємо основний зміст ядра концепту FAUNA: 1) тваринний світ (переважно певної території, природної зони); 2) систематичне об'єднання всіх видів

тварин, які зустрічаються на певній території [7: 556]. У периферійній зоні Г. П. Пасічник розрізняє ближню периферію, яка репрезентує своєрідність авторського світобачення й складається з ключових лексем і речень, та віддалену периферію, що охоплює образні парадигми (порівняння, метафору, епітет і т. д.) [6: 8].

За нашими спостереженнями, концепт FAUNA, вербалізований у малій прозі Й. Рота, характеризується багаторівневою структурою. За О. А. Пустовалою, яка проаналізувала рівневу організацію концепту "природа" як елемента образних засобів у поезії М. Рубцова, ми виділяємо в складі концепту FAUNA три рівні: суперординатний, базовий і субординатний [5: 10]. Концепт FAUNA кваліфікуємо як одиницю суперординатного рівня, ключовими компонентами якої виступає світ тварин і птахів. Базовий рівень представляють концепти TIER, VOGEL, INSEKT і FISCH. Концептами субординатного рівня вважаємо концепти PFERD, HUND, KATZE, HUH, KRÄHE, GRILLE і т. д., які репрезентовані відповідними лексемами.

Виокремивши лексеми-експлікатори концепту FAUNA в оповіданнях і новелах Й. Рота, ми розподілили їх за лексико-семантичним параметром на базові концепти TIER, VOGEL, FISCH і INSEKT, які різняться не лише якісними характеристиками, а й кількісними показниками. Нижчеподана таблиця містить дані про структурну організацію концепту FAUNA разом з частотою функціонування його компонентів.

Таблиця 1.

Конституенти концепту FAUNA й частота їхньої активації у малій прозі Й. Рота

TIER	VOGEL	INSEKT	FISCH
Tier (26)	Vogel (8)	Insekt (1)	Fisch (6)
Getier (1)	Krähe (3)	Käfer (1)	Fischchen (2)
Kuh (1)	Huhn (3)	Grille (4)	Seefisch (1)
Pferd (19)	Henne (1)	Maikäfer (1)	Leviathan (8)
Gaul (1)	Amsel (3)	Fliege (2)	Urfisch (1)
Schimmel (1)	Lerche (2)	Ameise (1)	Haifisch (1)
Hund (10)	Hahn (2)	Floh (1)	Walfisch (1)
Pudel (1)	Schwan (1)	Winterfliege (1)	
Katze (7)	Schwalbe (2)	Flügel (1)	
Kater (2)	Sperling (1)	Fuß (1)	
Schwein (3)	Rabe (3)		
Ziege (2)	Specht (1)		
Hase (1)	Flügel (1)		
Ohrenspitze (1)	Schnabel (1)		
Eichhörnchen (1)	Feder (1)		
Hirsch (1)	Gefieder (1)		
Bär (1)	Kamm (1)		
Maus (2)			
Esel (1)			
Frosch (3)			
Wurm (7)			
Schlange (1)			
Auster (1)			
23 слова – 94 слововживання	17 слів – 35 слововживання	10 слів – 14 слововживань	7 слів – 20 слововживань

З даних таблиці випливає, що серед конституентів концепту FAUNA широкої вербальної реалізації у малій прозі Й. Рота набуває концепт базового рівня TIER, найслабше активізований базовий концепт INSEKT, що пояснюється індивідуально-авторськими світоглядними установками й особливостями мовної картини світу письменника, які почасти відбивають австрійську національно-мовну картину світу. Найчастотнішим лексичним активізатором базового концепту TIER виявився гіперонім Tier. Серед інших лексем-репрезентантів даного концепту базового рівня високою частотністю функціонування характеризуються фауноніми Pferd, Hund, Katze, Wurm, що номінують в основному свійських тварин. Вербалізаторами базового концепту FISCH виступають лексична одиниця Fisch та похідні від неї лексеми Urfisch, Seefisch, Fischchen, гіпоніми Haifisch і Walfisch. Найяскравіше даний концепт експлікує власна назва Leviathan. Левіатан – величезна риба, якій за віруванням головного героя однойменної новели верховне божество Єгова (в юдаїзмі) доручило управління над рослинним і тваринним світом морського царства. Саме в цьому творі спостерігаємо найвиразніше представлення концепту базового рівня FISCH, тісно пов'язаного з актуалізацією концепту KORALLEN. І в риб, і в корал спільна батьківщина – море, океан. За уявленнями торговця кораловим намистом Ніссена Піченіка, корали – живі створіння, за ростом і поведінкою яких стежить неймовірно велика і могутня прадавня риба Левіатан.

Концептуалізація світу птахів відбувається шляхом залучення лексеми-гіпероніма Vogel та гіпонімів Sperling, Hahn, Amsel та ін. Зрідка базовий концепт VOGEL, як і інші концепти базового рівня TIER та INSEKT, вербально реалізується у партонімах Feder, Kämme, Flügel, Schnabel.

Прикметно, що більшість лексем-виразників концепту FAUNA, наприклад, Schwein, Grille, Sperling на позначення денотата "свиня", "цвіркун", "горобець", виступає номінантами представників української фауни. Серед лексичних реалізаторів даного концепту натрапляємо на одиниці, денотати яких в українській лінгвокультурі, за В. В. Жайворонком, належать до етнознаків, приміром, Rabe (ворон), Frosch (жаба), Lerche (жайворонок), Pferd (кінь), Huhn (курка), Fliege (муха), Hund (пес) [8]. Підкреслюємо, що концепт FAUNA письменник почасти активізує в описах просторів української природи, українського побуту, оскільки дія деяких його творів малого жанру відбувається на українських землях. Проте зображення української місцевості в оповіданнях і новелах Й. Рота має не лише певне риторичне навантаження, а й експлікує його добру обізнаність з флорою і фауною цього краю. Таким чином, можна говорити про деяку етномаркованість концептуалізації фауни в оповіданнях і новелах письменника.

У ході нашого дослідження привертає увагу багатофункціональність використання концепту FAUNA й відповідно його базових конститuentів у малій прозі Й. Рота. Звичайно, в переважній більшості випадків письменник залучає для відтворення картин природи (в основному української) структурні елементи даного концепту в якості номінанта певної складової природного навколишнього середовища, як-от: "Die Krähen hatten sich schon an den Rauch gewöhnt und kehrten auf die Zweige zurück und spreiteten von Zeit zu Zeit ihre Flügel, ohne sich zu rühren..." [9: 1042]. Часто автор активізує компоненти концепту FAUNA для актуалізації концепту MENSCH. На стику даних концептів ми виділяємо три функції використання складників концепту FAUNA: 1) опис побуту людини, здебільшого української ("Ich behielt ein Pferd ..." [10: 1013]; 2) вираження її внутрішнього стану і поведінки ("Fini, die Kleine, erhob sich und streckte die Arme, jung, wie ein junger Vogel zu fliegen versucht, ..." [11: 352]; 3) змалювання її зовнішності ("Nissen Piczenik ... Sein Mund ist offen, man sieht die großen gelblichen Pferde Zähne ..., und der kupferrote Ziegenbart hängt beinahe über die Brust" [12: 563]). Крім того, простежується використання концепту FAUNA у функції характеристики предметного світу: "Der Bahnhof kauerte wie eine große, gelbe Katze in der Sonne" [13: 350]. На нашу думку, варто зазначити, що найбільшу активність концепт FAUNA проявляє у функції номінації природних елементів та експлікації побутового життя української людини. Вчені стверджують, що саме побут як виразник практичної діяльності людини з'єднує останню з природою [14: 11]. У новелах Й. Рота описи побуту української людини демонструють її єднання з природним середовищем, нерозривний контакт з його компонентами. У побутовому житті українських селян найповніше репрезентований тваринний світ. Лексеми Kuh, Pferd, Schwein, Hund, Katze та ін., які позначають свійських тварин, не лише служать експлікантами побуту представника української нації, а й маркерами його духовного злиття з природою. Серед лексем-гіпонімів, які вербалізують базовий концепт TIER, фіксуємо 11 лексичних одиниць, якими денотуються свійські тварини (48 слововживань), що пов'язані з побутом українських селян. Найбільшою частотністю функціонування характеризується гіпонім Pferd (19 слововживань), який інтегрується в мовну тканину новел і оповідань Й. Рота разом з синонімічними номінаціями для позначення коня Gaul (1) і Schimmel (1). Висока частотність вживання лексем для денотації коня обумовлюється значенням цієї свійської тварини в житті українського селянина: її основна функція – робочий скот.

Пильної уваги заслуговує також активізація Й. Ротом компонентів концепту FAUNA для побудови образних засобів, зокрема метафор і порівнянь. В основі образної об'єктивації досліджуваного концепту лежать авторські уявлення про представників фауни, їхні властивості й поведінку. Стилістичні фігури як засоби мовного втілення концепту FAUNA мають значне функціональне навантаження в художній картині світу автора. Крім того, вони розкривають специфіку індивідуально-авторського сприйняття й відтворення навколишнього світу, в якому визначальними є конститuentи концепту FAUNA. Зазначимо, що серед лексичних експлікантів концепту FAUNA найбільшу стилістичну активність проявляють одиниці-вербалізатори базового рівня індивідуально-авторської концептуалізації фауни: гіпероніми Tier, Vogel, Fisch, а також власна назва Leviathan.

Серед зафіксованих у малій прозі Й. Рота образних парадигм, ядро яких утворює лексема на позначення представника фауни, продуктивним виявилось порівняння. Компаративи як вербальні репрезентанти концепту FAUNA набувають здебільшого простої форми, хоча трапляються й поширені порівняльні конструкції. Прості порівняння, виражені словом чи словосполученням, якому в основному передуює сполучник wie: "wie lebendige Tiere" [12: 570]. Розгорнуті порівняльні звороти представлені реченням реального змісту зі сполучником wie або daß та ірреальною синтаксичною структурою з сполучником als: "... und hörte das Quaken der Frösche andächtig, als könnten sie ihm vom Leben auf dem Grunde der Sümpfe berichten, ..." [12: 571]. До розгорнутих компаративів зараховуємо також словосполучення з порівняльним сполучником wie, які поширені підрядним означальним реченням, приміром: "Wie kleine Vögel, die eine herzlose Gewalt aus dem schützenden Nest schüttet, ..." [11: 366].

Вищенаведені структурні типи компаративів можна охарактеризувати як експліцитно виражені, оскільки в їхньому складі наявний порівняльний сполучник. Зазначимо, що імпліцитні порівняння знаходять вираження в семантиці прикметникових та іменникових композитів, наприклад, *Ziegenbart, rabenschwarz*.

Більшість компаративних зворотів, ядерним елементом яких виступає лексема-експлікатор концепту FAUNA, побудовані на основі переносного значення й виражають суб'єктивну оцінку об'єкта зображення. Порівняльні конструкції представляють індивідуально-авторські образні асоціації, які переважно базуються на зоровому сприйнятті дійсності. Щодо функцій, які виконують порівняння з компонентом-фаунонімом, то тут варто відзначити зображальну, експресивну й характеризуючу. Об'єктом зіставлення є не лише характеристики людини, її зовнішнього вигляду, психологічного й емоційного стану, манер і поведінки, а й властивості предметів матеріального й нематеріального світу.

У конструюванні метафоричних парадигм компоненти концепту FAUNA виявилися менш активними. Когнітивісти вбачають у метафорі ментальне утворення, яке в одиницях мови відбиває процес пізнання [5: 21]. Метафори-вербалізатори концепту FAUNA в оповіданнях і новелах Й. Рота не лише віддзеркалюють його індивідуально-авторське сприйняття оточуючої дійсності, а й образні уявлення австрійського етносу про світ, оскільки письменник – представник німецькомовного лінгвокультурного ареалу й відповідно носій певних етнокультурних оцінок, еталонів і стереотипів. Креативність мислення митця, особливості його ментальної сфери найкраще демонструють індивідуально-авторські метафоричні звороти, приміром: *"Die Schwester mit der Warze auf der Oberlippe, einem häßlichen Insekt"* [11: 372-373]; *"Unsichtbar lärmte irgendwo oben ein ganzes, in die Ferien geschicktes Lerchenpensionat"* [13: 339]. Проте в його малій прозі зустрічаємо загальномовні метафори, створені на основі аналогії поведінки людини і тварини. Така метафорична модель особливо яскраво реалізується у новелі "Потьмяніле дзеркало". Об'єктом образності виступає людина, а компонентом метафоричної парадигми – гіперонім Tier, який часто уточнюється влучним епітетом, наприклад: *"... der Mann, ein grausames Tier"* [11: 374]. В основі іншої метафоричної моделі, яка виразно проявляється в новелі "Левіатан", лежить порівняння корал з живими тваринами: *"... begann der Händler selbst, sich mit seinen Steinen, will sagen: Tieren, zu beschäftigen"* [12: 547].

На основі проаналізованого текстового матеріалу констатуємо, що концепт FAUNA у малій прозі Й. Рота вирізняється багаторівневою структурною організацією й багатофункціональністю використання. Серед складників досліджуваного концепту суперординатного рівня найбільшою частотою активізації характеризується базовий концепт TIER, що детермінується індивідуально-мовною картиною світу автора, в якій відбита національна картина світу австрійського народу. Серед функцій, які виконує концепт FAUNA, найбільш репрезентованою виявилася номінація елементів природного навколишнього середовища (у більшості випадків України), а також актуалізація концепту MENSCH. Варто зазначити також стилістичну активність лексичних експлікантів даного концепту у побудові порівнянь і метафор, які втілюють як індивідуально-авторські асоціації, так і національні уявлення австрійського етносу про фауну. **Перспективи подальших досліджень** особливостей концептуалізації дійсності, зокрема фауни, у творчому доробку Й. Рота вбачаємо в аналізі трьох шарів концепту FAUNA (понятійного, образного й оцінного) та у визначенні джерел його формування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Bujnytska T. Wechselbeziehungen zwischen den Konzepten "Zeit" und "Mensch" im Text der Publizistik von Joseph Roth / T. Bujnytska // *Топоси культур і спогадів*. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2008. – С. 228–236.
2. Богданова Н. В. Лексическая экспликация концепта "Природа" в раннем творчестве И. А. Бунина : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Н. В. Богданова. – СПб, 2007. – 16 с.
3. Дашко Н. Т. Концепт "природа" у романі Йозефа Рота "Марш Радецького" / Н. Т. Дашко // *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. – 2009. – Кн. 2. – С. 36–38.
4. Рогальська І. І. Флористичні концепти української мовно-художньої картини світу (на матеріалі поетичного мовлення ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Російська мова" / І. І. Рогальська. – Одеса, 2008. – 18 с.
5. Пустовалова А. А. Концепт "природа" в системе языковой образности поэзии Н. Рубцова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / А. А. Пустовалова. – Тамбов, 2009. – 27 с.
6. Пасічник Г. П. Лексико-семантичні та структурні особливості тематично-описового дискурсу "природа" у творах англійських письменників XVIII – початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Г. П. Пасічник. – Львів, 2005. – 21 с.
7. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2006. – S. 556.
8. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
9. Roth J. Heute früh kam ein Brief... / Joseph Roth Werke. – Romane und Erzählungen 1916-1929. – 4 Band. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 1037–1043.
10. Roth J. Erdbeeren / Joseph Roth Werke // Romane und Erzählungen 1916-1929. – 4 Band. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 1008–1036.
11. Roth J. Der blinde Spiegel / Joseph Roth Werke // Romane und Erzählungen 1916-1929. – 4 Band. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 352–388.

12. Roth J. Der Leviathan / Joseph Roth Werke. – Romane und Erzählungen 1936-1940. – 6. Band. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 544–574.
13. Roth J. April / Joseph Roth Werke // Romane und Erzählungen 1916-1929. – 4 Band. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 333–351.
14. Козак С. В. "Людина і природа" у літературно-художньому дискурсі : досвід фреймового аналізу (на матеріалі романів Е. Штрітматтера і Т. Гарді): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". – Одеса, 2007. – 23 с.

Матеріал надійшов до редколегії 01.04. 2011 р.

Коцюба А. П. Вербализация концепта FAUNA в малой прозе Йозефа Рота.

В статье выделены лексемы-активизаторы концепта FAUNA в рассказах и новеллах Й. Рота, определена частотность их употребления и рассмотрена многоуровневая структурная организация исследуемого концепта. Обращено внимание на многофункциональность использования компонентов концепта FAUNA, в частности в конструировании стилистических средств (метафор и сравнений).

Kotsyuba O. P. FAUNA Concept Verbalization in Joseph Roth's Short Stories.

In the article the lexical activators of FAUNA concept in J. Roth's short stories are singled out, the frequency of their usage is determined, and a multilevel structural organization of this concept is defined. The special attention is paid to the multifunctional use of FAUNA concept components, especially in the construction of stylistic devices (metaphors, similes).